

De grootheden van de kleintjes

Een overzicht van het midden- en kleinbedrijf

Er is tegenwoordig meer belangstelling voor het midden- en kleinbedrijf. Toch kent men het nog slecht. Het MKB is groter dan velen denken. Het heeft vele vormen en maten. De onderdelen vertonen vele verschillen, maar er is ook een zekere familiegelekenis. Hier volgt een portret van een veelvormig verschijnsel. Deze veelvormigheid maakt het de overheid niet gemakkelijk een beleid te voeren waarvan alle kleinere ondernemingen gelijkmatig profiteren. Minimaal dient de overheid rekening te houden met de nadelen van kleinschalige productie, de beperkte administratieve en financiële expertise en de beperkte marktinformatie bij het midden- en kleinbedrijf.

DR. B. NOOTEBOOM*

Omvang en samenstelling

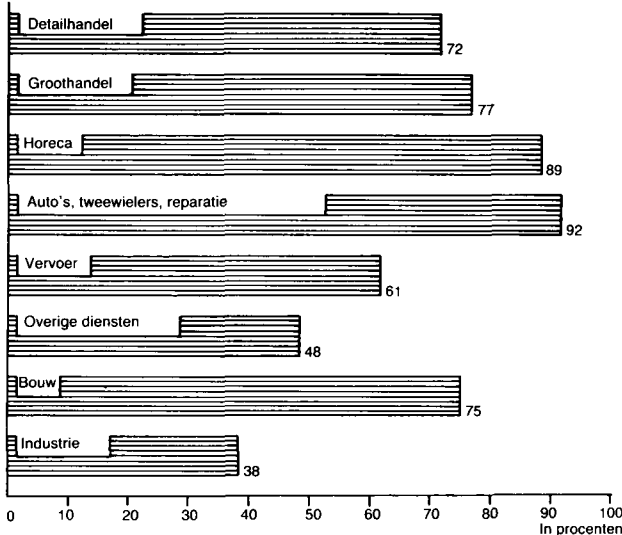
Voor sommige mensen betekent het midden- en kleinbedrijf (MKB) nog steeds niet veel meer dan de winkel op de hoek, of ambacht en reparatie. Voor een groeiende groep mensen betekent het ook kleine bedrijven in de industrie, bij voorkeur 'high-tech' natuurlijk, die druk bezig zijn onze economie te redden. Voor sommigen betekent het nieuwe dienstverlening, zoals computerservicebureaus en softwarebureaus. Het MKB is dat alles, en meer.

Het MKB omvat alle particuliere ondernemingen buiten de landbouw/visserij en delfstoffenwinning, met minder dan 100 werkzame personen. Het kleinbedrijf omvat daarbinnen de ondernemingen met minder dan tien werkzame personen. De afbakening heeft weinig inhoudelijke betekenis. Zij is gebaseerd op internationale afspraken tussen het Centraal Bureau voor de Statistiek en zijn zusterinstellingen. Het belang van die afspraken is dat daardoor gegevens over het MKB internationaal vergelijkbaar zijn. Bovendien is het mogelijk om elkaars kennis en beleidsoverwegingen te toetsen en aan te vullen.

Een ander begrip, dat in het buitenland veelvuldig wordt gehanteerd, is 'de kleine en middelgrote onderneming' (KMO), dat loopt tot een maximum van 500 werkzame personen per onderneming. Het wordt meestal exclusief toegepast op nijverheid en industrie en heet dan ook wel 'kleine en middelgrote industrie' (KMI). Er zijn in verschillende landen nog velerlei andere definities in omloop. Zo wordt vaak naast of in plaats van personeelsomvang gekeken naar de omvang van de omzet of van toegevoegde waarde, de omvang van geïnvesteerd vermogen, arbeidsintensiteit en dergelijke. Het probleem is dat de keuze veelal afhangt van de doelstelling, het gezichtspunt of zelfs de smaak van degene die een nieuwe afbakening voorstelt.

Volgens de genoemde '100 man-grens' omvat het MKB in Nederland ongeveer 430.000 ondernemingen die werk bieden aan 1,6 miljoen mensen, waaronder ongeveer 360.000 zelfstandigen en medewerkende gezinsleden. Dit is 99% van het aantal particuliere ondernemingen en 58% van de werkgelegenheid in de particuliere sector, exclusief landbouw, visserij en delfstoffenwinning. De aandelen van het MKB in de verschillende deelsectoren worden aangegeven in figuur 1. Figuur 2 geeft aan hoe de werkgelegenheid in het MKB is verdeeld over de verschillende deel-

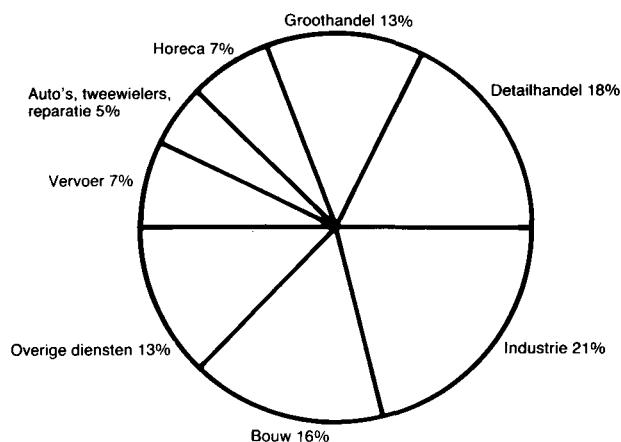
Figuur 1. Aandelen van het MKB in de totale werkgelegenheid, per deelsector

sectoren. De detailhandel komt nog niet tot één vijfde van het totaal. Met de horeca erbij is het aandeel een kwart. Het aandeel van het vervoer is even groot, en van de groothandel bijna twee keer zo groot als dat van de horeca. Het aandeel van industrie en bouwnijverheid bedraagt te zamen meer dan één derde. De inkomens zijn in het MKB zeer ongelijk verdeeld. Van de zelfstandigen heeft ongeveer 10% een inkomen van meer dan f. 100.000, en zit 30% beneden het bruto minimumloon. Een betere maatstaf voor een vergelijking tussen zelfstandigen en werknemers is het bruto minimumloon plus vakantietoeslag en

* Directeur onderzoek bij het Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf (EIM). De auteur is dank verschuldigd voor de bijdragen uit velerlei onderzoek van medewerkers van het EIM en in het bijzonder voor commentaar van Erik Poutsma over de paragraaf Technologie en MKB, en voor cijfers van Wim Verhoeven over de structuur van het MKB.

Figuur 2. Samenstelling van de werkgelegenheid in het MKB

werkgeverslasten (ruim f. 32.000): 45% van de zelfstandigen zit daar onder 1).

Markt en concurrentie

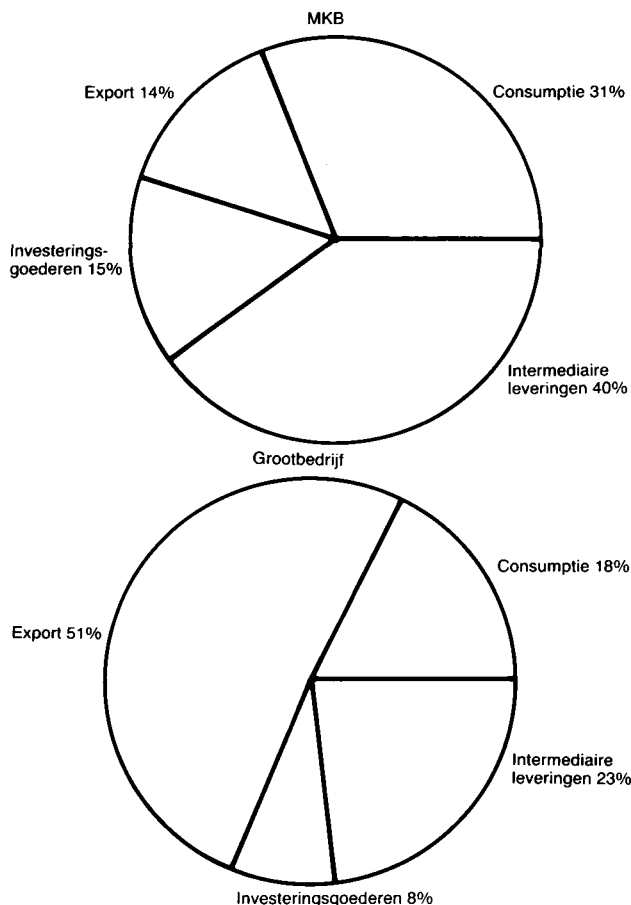
Figuur 3 geeft aan hoe de afzet is samengesteld in vergelijking met het grootbedrijf. Opvallend zijn het veel geringere exportaandeel van het MKB, en het grotere aandeel in leveringen aan consumenten en in de intermediaire leveringen. Als gevolg van deze afzetstructuur heeft het MKB als geheel minder directe baat gehad bij het overheidsbeleid van de afgelopen jaren, dat via loonmatiging vooral was gericht op exportgroei. De loonmatiging had sterk negatieve effecten voor de detailhandel en de horeca, die bij uitstek zijn gericht op de binnenlandse consumptieve bestedingen.

Wil het exportgeleide herstel doordringen tot het MKB, dan moeten er eerst vervoersstromen ontstaan die het internationale goederenvervoer ten goede komen, en toeleveringsorders van de exportindustrie loskomen. Vervolgens zou dit moeten leiden tot investeringen in de exportindustrie, een deel van de groothandel, transportbedrijven en toeleveringsindustrie. De vraag is in hoeverre deze investeringsgoederen uit eigen land komen en niet worden geïmporteerd. In ieder geval kan onder andere een deel van de bouw weer op gang komen, te zamen met de productie van die investeringsgoederen die hier gemaakt worden. Daarop volgt een tweede ronde van effecten voor vervoer, nu ook binnenlands vervoer van bouwmaterialen, een deel van de groothandel, en de toelevering van goederen en diensten. Pas als dit alles leidt tot een stijging van het beschikbare inkomen van consumenten, delen ook de detailhandel en de horeca in de groei, met het desbetreffende deel van de groothandel. Deze effecten, via de verschillende schakels en koppelingen, beginnen nu zichtbaar te worden. Dat blijkt uit de *Economische Verkenning MKB 1986* van het EIM 2).

In 1981 dook de index van het reëel beschikbare inkomen van zelfstandigen onder die van alle inkomensstrekkers. Bij een indexwaarde van 100 in 1979 stond in 1982 de index op 86 en die van alle inkomensstrekkers op 97. Vanaf 1983 was er een inhaalmanoeuvre, waardoor in de loop van 1985 beide indexen terecht kwamen op 97.

Volgens de raming in de *Economische Verkenning MKB 1986* zal in 1986 de werkgelegenheid in het MKB toenemen met 9.000 arbeidsplaatsen. Vooral in de detailhandel gaat het echter nog slecht. Dat komt ook doordat er niet alleen sprake was van omzetzakkingen, maar ook, als gevolg daarvan, van verhevigde concurrentie, die gepaard gaat

Figuur 3. Afzetstructuur van het MKB en die van het grootbedrijf

met afbrokkeling van winstmarges 3). Voorts kunnen kleinere bedrijven veelal slechts produceren tegen relatief hoge kosten (schaafeffect). Bij intensieve concurrentie moeten zij genoegen nemen met lagere winstmarges. Een algehele verkrapting van winstmarges komt dan bij de kleinere bedrijven harder aan dan bij grotere bedrijven. Aldus ging een daling van reële lonen, via omzetzakking, fellere concurrentie, margeverkrapting en schaafeffect, gepaard met verdere schaalvergroting en verschuiving van marktaandeel naar het grootbedrijf 4). Dit probleem wordt in de detailhandel verscherpt door een geringere macht van kleinere bedrijven op inkoopmarkten, die onder andere blijkt uit hogere inkooprijzen 5).

Karakter en mentaliteit

Voor velen is de man uit het MKB de 'middenstander': op zijn best een brave, weinig flitsende figuur, en op zijn

1) J.J. Boog en H. Kuiken, *De inkomenspositie van zelfstandigen in het midden- en kleinbedrijf*, EIM, augustus 1985.

2) *Economische verkenning midden- en kleinbedrijf 1986*, EIM, oktober 1985; A.F.M. Nijsen, H.H.M. Peeters en J.G. Vianen, *Het midden- en kleinbedrijf in 1986*, ESB, 8 januari 1986.

3) B. Nootboom, *A mark-up model of retail margins*, *Applied Economics*, augustus 1985, blz. 647 - 667.

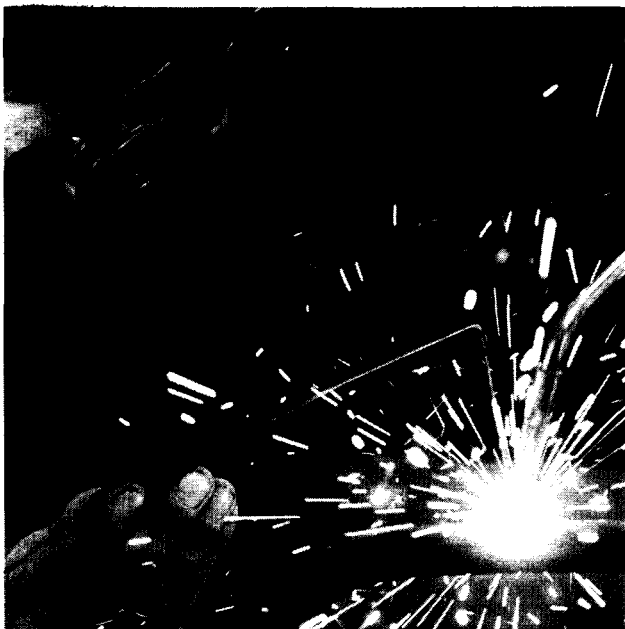
4) B. Nootboom, *Bestedingen, winsten en aantal vestigingen in de algemene levensmiddelenhandel*, ESB, 21 april 1982; B. Nootboom, L.D. Strick van Linschoten en J.A.C. Vollebregt, *Inkrimping en verdringing in de kruideniersbranche*, *EIM mededelingen*, september/oktober 1984.

5) B. Nootboom, *Wie let op de kleintjes?*, *Intermediair*, 14 december 1984; P.M. van Nieuwenhuyzen, B. Nootboom en J.M. Desain, *De concentratie in de levensmiddelenhandel*, ESB, 6 maart 1985.

slechtst een deerniswekkende figuur, die zich nauwelijks staande weet te houden. Voor een groeiende groep mensen is hij de echte ondernemer, die beter dan het logge grootbedrijf 'nieuwe combinaties' weet te maken. Voor sommigen is hij de handige jongen die de kleinere gaten in de markt vindt en vult. Het MKB is dat alles, en meer. Onlosmakelijk met het MKB verbonden zijn de meewerkende gezinsleden. Ook is er de zelfstandige vrouwelijke ondernemer. En dan zijn er nog de MeMo-bedrijven (Mens- en Milieuvriendelijk Ondernemen), vrouwen- en werklozenprojecten en de zogenoemde etnische ondernemers (Islamitische slagerijen, Turkse of Marokkaanse confectieateliers) 6).

De ondernemer in het MKB is vaak iemand die zijn produkt goed kent, maar zijn markt niet zo goed. Of iemand die zijn vak goed kent, maar geen hoofd heeft voor boekhouding en financiën, en daardoor niet goed gebruik maakt van fiscale regelingen, subsidies en dergelijke. Naast, en voor een belangrijk deel in samenhang met, bedrijfsgrootte zijn ook andere dimensies van belang: de zelfstandigheid van de ondernemer, het persoonlijke karakter van zijn leidinggeven, zijn persoonlijke betrokkenheid bij het productieproces, het informele karakter van de organisatie, de improviserende eerder dan planmatige bedrijfsvoering, de intuïtieve eerder dan expliciet rationele beleidsvorming, de vermenging van het zakelijke en het privé-leven, zowel wat vermogen als tijdsbesteding betreft. Zelfstandigheid, en de daaraan verbonden onafhankelijkheid, zijn voor velen neven- of zelfs hoofddoel van het ondernemerschap. Men wil 'eigen baas' zijn 7). Een groter bedrijf vergt delegatie van taken en bevoegdheden, specialisatie, formalisatie. Het gaat meestal gepaard met een scheiding van eigendom, beheer, ondersteuning en uitvoering. Meer aandacht is nodig voor administratie en procedures. Het praten en denken wordt abstracter. Veel zelfstandige ondernemers willen of kunnen dat niet. Men ziet dan ook dat in de groei van een onderneming achtereenvolgens verschillende groeirempels optreden, waarvoor velen struikelen 8).

Deze sociaal-psychologische aspecten van het MKB zijn van belang omdat zij gevolgen hebben voor de economie, de werkgelegenheid en zelfs de cultuur in een samenleving. Ze stellen eisen aan het beleid van ondersteunende organisaties en van de overheid (lokaal en centraal). En wat nog nauwelijks wordt onderkend: ze stellen eisen aan de economische wetenschap. Vanuit het gezichtspunt en de methodiek van de traditionele economische wetenschap ontstaat veelal het beeld van de zelfstandige als een irrationele figuur die kansen mist om zijn winst te vergroten. Als men goed rekening houdt met de hier besproken facetten, zal dat beeld vaak misplaatst blijken te zijn.

Het midden- en kleinbedrijf toont vele gezichten.

De veel voorkomende aversie tegen administratie en formele procedures leidt tot veel ongenoegen over de door de overheid opgelegde administratieve verplichtingen (voor de BTW, inkomstenbelasting, subsidieregelingen, loonadministratie en dergelijke), die de ondernemer doorgaans dan ook zoveel mogelijk afschuift op zijn boekhouder of accountant. Dit kan echter leiden tot een bevestiging van de perceptie van cijfermatige bedrijfsinformatie als een wezensvreemd element in het ondernemen. Dit is ongewenst, omdat die informatie veelal nodig is voor verbetering van de bedrijfsvoering (grotere efficiency, beter commercieel beleid) en voor een goede financiële structuur. Voor onderhandeling met de bank, afnemers en leveranciers en voor een inzicht in subsidiemogelijkheden. En ter voorbereiding en implementatie van automatisering. De drang tot zelfstandigheid en onafhankelijkheid leidt vaak tot het afwijzen van mogelijkheden van subsidiëring, samenwerking en de verschaffing van vreemd vermogen die puur economisch gezien aantrekkelijk zouden zijn. De persoonlijke betrokkenheid bij en deelname aan het productieproces gaan vaak gepaard met een sterk produktgerichte en een onvoldoende marktgerichte benadering, die veelal leidt tot commerciële mislukkingen.

Genoemde sociaal-psychologische factoren komen in sterk verschillende mate en in verschillende combinaties voor. Daardoor is de diversiteit van het ondernemerschap in het MKB zeer groot.

Arbeid in het MKB

In vergelijking met het grootbedrijf werken in het MKB meer jongeren, minder specialisten, minder administratief personeel, minder hogeschoolden, maar ook minder mensen met alleen lager onderwijs 9). Het geringere aandeel van mensen met alleen lager onderwijs in het MKB hangt samen met het feit dat veelal meer functies in één persoon moeten worden verenigd, waarvoor een zeer scholingsniveau nodig is. Het verschil in organisatiestructuur tussen het MKB en het grootbedrijf komt ook tot uitdrukking in de grotere hoeveelheid personen met een middelbaar functionereniveau in het grootbedrijf.

De anciënniteit, dat wil zeggen het aantal jaren dat men gemiddeld bij hetzelfde bedrijf werkt, is, na correctie voor verschillen in leeftijdsopbouw, in het grotere bedrijf duidelijk hoger dan in het kleinere bedrijf 9).

Een interessante vraag is of in het MKB de kwaliteit van de arbeid, in de zin van arbeidsomstandigheden en arbeidsvoldoening, groter is dan in het grootbedrijf. Bij velen heerst de mening dat dit het geval is, vanwege de grotere pluriformiteit van de taakvervulling, en daaraan verbonden een grotere mate van initiatief, zelfstandigheid en creativiteit. Daar staan tegenover: geringere carrièremogelijkheden en mogelijk minder werkzekerheid en soms slechtere arbeidsvoorwaarden. Studies hiernaar hebben nog geen duidelijke conclusie opgeleverd.

Aandacht moet voorts worden besteed aan de mogelijkheden en beperkingen van arbeidsduurverkorting (ADV).

6) Zie J.G.A.M. de Jong, Het veranderende gezicht van het MKB, *Kroniek van het Ambacht/Klein- en Middenbedrijf*, nr. 5, 1984; R.M. Braaksma, Het MeMo-bedrijf: een alternatieve ondernemingsvorm, *Aspecten van het Midden- en Kleinbedrijf*, EIM, 1984; Ondernemerschap van minderheden, *Kroniek van het Ambacht/Klein- en Middenbedrijf*, nrs. 1 en 2, 1984.

7) Zie H.J.M. van den Tillaart, H.C. van der Hoeven, F.W. van Uxem en J.M. van Westerlaak, *Zelfstandig ondernemen*, ITS/EIM, 1981; H.J.M. van den Tillaart en F.W. van Uxem, Het onderzoek zelfstandig ondernemen: aanpak en uitkomsten in hoofdlijnen, *Kroniek van het Ambacht/Klein- en Middenbedrijf*, jg. 36, nrs. 1 en 2, blz. 8-22; J.H. Pompe, *De kleine middenstand in Nederland*, Deventer, 1980.

8) R.M. Braaksma, Bedrijfsgroei en de gevolgen, *EIM mededelingen*, november/december 1981.

9) C.C.P.M. van Ginneken, *Wie werken in het midden- en kleinbedrijf?*, EIM, november 1985.

Een algemeen punt is dat de mogelijkheden beperkter zijn in kleinere bedrijven. Voorts hangen mogelijkheden en vormen van ADV sterk af van de soort arbeid en het soort productieproces. Voor detailhandelsactiviteiten zijn er mogelijkheden voor ADV per dag of week, door het inzetten van part-time arbeid. ADV kan worden gebruikt om de capaciteit aan te passen aan pieken en dalen in het klantenbezoek 10). Voor andere MKB-sectoren moet wellicht eerder worden gedacht aan roostervrije dagen. Verder onderzoek naar mogelijkheden en beperkingen is gaande. Juist in sectoren waarin deeltijdarbeid nog niet is ingeburgerd (industrie, bouw, transport, reparatiebedrijven) heeft het MKB meer werknemers in deeltijd aangesteld dan het grootbedrijf.

In het MKB als geheel is het aandeel van vrouwen in betaalde loondienst nauwelijks groter dan in het grootbedrijf, maar in het kleinbedrijf (minder dan tien werkzame personen) is het aandeel wel duidelijk groter: 32% tegen 26% voor het MKB als geheel en 24% voor het grootbedrijf. Er zijn daarnaast ongeveer 70.000 meewerkende gezinsleden van ondernemers, waarvan het merendeel echtgenotes. Twee derde daarvan werkt meer dan 20 uur per week, en bijna 30% meer dan 40 uur per week 11). Niet alleen in handel en horeca, maar ook in de industrie is in het algemeen de arbeidsproductiviteit in kleinere bedrijven lager dan in grotere 12). In handel en horeca ontstaat dit doordat er gedurende de openingsuren altijd minstens één kracht aanwezig moet zijn. In kleinere bedrijven is deze 'drempelarbeid' minder goed bezet dan in grotere bedrijven 13). In de industrie treden schaafeffecten op doordat bepaalde efficiënt producerende machines alleen bij een grote productie rendabel zijn, en een grotere productie meer mogelijkheden geeft voor specialisatie van werkers en machines.

Innovatie

Uit verschillende onderzoeken blijkt dat kleine bedrijven veelal een prominente rol spelen bij de aanloop tot nieuwe activiteiten, maar ook dat zij relatief sterk zijn vertegenwoordigd aan het eind van de levenscyclus van een produkt of een productieproces 14). Het ziet er naar uit dat van alle ondernemers in het MKB 10 à 20% beantwoordt aan het beeld van de dynamische, energieke ondernemer die belust is op groei. Het 'blijven hangen' in neergaande sectoren roept vragen op. Er is een positieve en een negatieve interpretatie. De positieve interpretatie is dat de kleinere bedrijven de restmarkten van oude produkten hebben gevonden, of nieuwe aanpassingen van oude produkten vinden die nog perspectief bieden. De negatieve interpretatie is dat de (veelal oudere) zelfstandige aan het einde van de rit in tegenstelling tot grote bedrijven niet in staat of bereid is weg te stappen naar een andere activiteit, omdat het voor hem persoonlijk een te grote verandering zou betekenen (van beroep, opleiding, werkwijze, woonplaats, klantenkring en dergelijke). Waarschijnlijk spelen beide een rol.

Van groot belang is de vraag of de automatisering in het MKB voldoende snel en succesvol zal worden ingevoerd. Uit een algemene enquête van het CBS en een meer op de detailhandel toegespitst onderzoek van het EIM blijkt dat de penetratie van computers in het MKB nog gering is. Ten dele is dit het gevolg van het feit dat in kleinere bedrijven een computer ook minder de moeite waard is. Naarmate de kosten afnemen en de gebruiksmogelijkheden toenemen, verandert dit echter snel en neemt de automatiseringsgraad ook snel toe 15). Hier dringt zich mogelijk echter een probleem op. Het ziet er naar uit dat administratieve automatisering en geïntegreerde productie-automatisering vooraf een formalisering en vastlegging van procedures en taken vergen. Dat vergt een zekere mate van abstractie. Dat is nu net het soort dingen waar vele zelfstandige ondernemers een broertje aan dood hebben. Vanwege de lagere kosten, de kleinere schaal en de gro-

tere flexibiliteit van automatisering nu en in de toekomst ontstaat ook voor het kleinere productiebedrijf het perspectief van de lagere kosten die vroeger alleen aan grotere bedrijven waren voorbehouden. Anders gezegd: enkele schaafeffecten kunnen minder worden. De keerzijde van deze medaille is echter dat door de grotere flexibiliteit in sommige gevallen ook grotere bedrijven gemakkelijker kleine series of zelfs individuele stuks op bestelling (unica) kunnen produceren. Vroeger, en ook nu nog wel, richtte het grootbedrijf zich op de productie van grote series, en vielen de meer arbeidsintensieve, kleinere series en de unicaproductie toe aan het MKB. In de toekomst hoeft dat niet meer zo te zijn 16).

In de discussie over technologie lijkt bij velen de aandacht primair uit te gaan naar technieken en materialen die in de industrie kunnen worden toegepast. Men moet evenwel ook oog hebben voor aspecten als arbeid, opleiding, organisatie en bedrijfsleiding, voor ontwikkelingen op het terrein van handel, transport en opslag, en commerciële dienstverlening. Ook die sectoren zijn vooral voor Nederland van belang. Het zijn ook sectoren waarin het MKB een grote rol speelt. De ontwikkeling van communicatietechnieken in samenhang met computers (telematica) heeft grote gevolgen voor transacties in het goederenverkeer, het geldverkeer, en de afhandeling van boekingen, verzekeringen en administratie 17). Eén van de vragen op dit terrein is waar en wanneer consumenten zich zullen wagen aan de zogenoemde 'teleshopping', het via een computerterminal met beeldbuis uitkiezen en bestellen van goederen. De vraag is vooral of de consumenten dit meer thuis zullen doen met eigen apparatuur, of meer met apparatuur die is opgesteld in winkelcentra 18).

Sneller dan de teleshopping komt het elektronisch betalen op ons af. Daarbij betaalt de consument niet meer (alleen) met contant geld of bank- of girocheques, maar met behulp van een pasje dat in een kassa wordt ingelezen, waarna langs elektronische weg het bedrag van de rekening wordt afgeschreven. De vraag is momenteel of zal c.q. moet worden gekozen voor een simpele pas met een magneetstrip met gegevens of voor een intelligente 'chipcard'. De keuze is onder andere van groot belang voor de detailhandel 19).

Zoals gezegd, creëren nieuwe produktietechnieken meer mogelijkheden voor de productie van kleinere series. De ontwikkelingen kunnen leiden tot decentralisatie in de zin van kleinere productie-eenheden. Dat wil nog niet zeggen dat er meer decentralisatie zal zijn in het proces in zijn geheel. Er is ook een ontwikkeling in beheerstechnologie die juist zou kunnen leiden tot een verregaande centralisatie van sturing en beheer, in zowel industrie als handel en dienstverlening. De gewenste flexibiliteit wordt dan gerealiseerd in een 'top down'-benadering, door centrale bestu-

10) B. Nooteboom, A.F.M. Nijssen en G. Regter, *Arbeidstijdverkorting, een aftasting van mogelijkheden*, EIM, juli 1983; B. Nooteboom, *Deeltijdarbeid in het midden- en kleinbedrijf*, in: P. van Schilfgaarde, *Werk in delen*, COB-SER/Kluwer, 1984.

11) J.N. Meijer, R.M. Braaksma en F.W. van Uxem, *De meewerkende echtgenote in het midden- en kleinbedrijf*, EIM, juni 1984.

12) W.H.J. Verhoeven en J.G. Vianen, *Het midden- en kleinbedrijf in de industrie: een oriëntatie*, in: *Aspecten van het midden- en kleinbedrijf*, EIM, 1984.

13) B. Nooteboom, *A new theory of retailing costs*, *European Economic Review*, jg. 17, 1982, blz. 163 - 186.

14) A.H. Webbink, *De rol van het midden- en kleinbedrijf in de industrie*, EIM, 1984, en idem, *Groot en klein in de industrie*, EIM, 1985; B. Nooteboom, *Innovatie, levenscyclus en het aandeel van zelfstandigen*, ESB, 11 januari 1984.

15) R.J. Koliijn en Z. van Tol, *Automatisering in het kleinere detailhandelsbedrijf*, EIM, 1985; B. Nooteboom, *Bedrijfs grootte en de diffusie van automatisering*, ESB, 7 augustus 1985.

16) E. Poutsma en P.M. van der Staal, *Automatisering en kleinschaligheid*, EIM/TH Delft, december 1984.

17) R.J. Koliijn, *Automatisering in het handelsverkeer*, EIM, december 1984.

18) R.A. Hof, *Mogelijkheden voor teleshopping*, EIM, februari 1985.

19) R.J. Koliijn, *Elektronisch betalen in de detailhandel*, EIM, mei 1985.

ring. Dit zou gepaard kunnen gaan met een verdergaande segmentatie van arbeid in hoogwaardige, creatieve arbeid en laagwaardige uitvoerende functies met weinig ruimte voor initiatief. Het zou ook kunnen leiden tot vermindering van ruimte voor zelfstandig ondernemerschap. Zo komt het bij voorbeeld in de detailhandel voor dat producenten en groothandel ter wille van een efficiëntere afhandeling van transacties aan detaillisten procedures opleggen die hun beheers- en ondernemersvrijheid inperken. Het kan vaak ook anders: met een 'bottom up'-benadering van flexibiliteit, door middel van een meervoudige inzetbaarheid, en een daarmee gepaard gaande functieverrijking op uitvoerend niveau 20). Dit zou een voorwaarde kunnen zijn voor vormen van sociale innovatie die op termijn winst opleveren via een verbetering van technisch-economische innovatie. Welke kant gaan we op?

Vanwege de geringe mogelijkheden voor bedrijfsinterne opleidingen is vooral voor het MKB de afstemming van opleiding op (nieuwe) behoeften van groot belang. Een steeds belangrijker knelpunt is de gebrekkige doorstroming van informatie over nieuwe ontwikkelingen (technisch en commercieel). Een belangrijke vraag is met name hoe kan worden bevorderd dat vanuit basisinnovaties in projecten van technische hogescholen, het grote internationale bedrijfsleven en andere programma's (Esprit, Eureka) informatie over mogelijke toepassingen doorstroomt naar het MKB 21). Basisinnovaties hebben pas dan hun volle effect als er een vervolg is in een scala van innovatieve toepassingen, en daarin ligt de kracht van het MKB. Van belang is vooral dat de informatieoverdracht aan kleine ondernemers toegankelijk, begrijpelijk en naar de praktijk vertaalbaar is. Voor de informatieoverdracht kan men denken aan technologische adviescentra, maar ook aan overdracht via stages en afgestudeerden van het hoger beroepsonderwijs, met mogelijk een koppeling tussen dat onderwijs en de adviescentra. Zo komen we ook langs deze ingang terecht bij de relatie tussen onderwijs en MKB. En tot slot, er is niet alleen behoefte aan goede afstemming op nieuwe eisen bij de nieuwe instroom van arbeid en management, maar ook aan om- en bijscholing van werknemers en ondernemers.

MKB-beleid

Steeds weer blijkt de grote diversiteit van het MKB naar type ondernemer, organisatie, dienstverlening, productie-

Het MKB: soms drukken de lasten zwaar ...

proces en afzetmarkt. Dit maakt een algemeen MKB-beleid moeilijk. Een beleidsmaatregel zal veelal in een deel van het MKB positief en elders negatief uitwerken. Er zijn echter ook overeenkomsten: kleinschaligheid, zelfstandigheid, informaliteit van de organisatie, improvisatie, beperkte beschikbaarheid van informatie, beperkte stafdiensten, geringere arbeidsdeling, meer maatwerk in dienstverlening en productie, en meer persoonlijke betrokkenheid. Dit maakt een MKB-beleid mogelijk en op een aantal punten ook nodig.

Het MKB wordt beïnvloed door het beleid van verschillende departementen. De bedoelde en onbedoelde effecten op het MKB moeten in het oog worden gehouden. De eenvoud en overzichtelijkheid van regels behoren daarbij een belangrijke rol te spelen. Men moet voorts rekening houden met nadelen van kleinschalige productie, beperkte administratieve en financiële expertise en beperkte marktinformatie bij het MKB. De opgave is om het zo complexe MKB de best mogelijke kansen te geven met een overzichtelijk beleid. Dat beleid moet obstakels wegnemen voor de driftige groeier, maar ook een basis geven aan het kleine bedrijf dat start en aan het kleine bedrijf dat klein blijft en bijdraagt aan gewenste kleinschaligheid en diversiteit 22).

Het moeilijke en ook paradoxale van zo'n beleid is dat het enerzijds recht zou moeten doen aan de diversiteit van het MKB, en anderzijds niet te complex zou moeten zijn. Je vraagt je wel eens af of dat wel mogelijk is binnen onze economische orde. Laissez faire lijkt aantrekkelijk vanwege de eenvoud ervan, maar komt niet overeen met de realiteit en biedt onvoldoende kansen voor het MKB. De rechtvaardiging voor het MKB-beleid berust op schaafeffecten, verschillen in macht en gebrek aan informatie omtrent markten en technische mogelijkheden, vooral in een tijd van snelle verandering. De kleine ondernemer is vaak sterk gemotiveerd, volhardend, wendbaar en initiatiefrijk, maar om uit de voeten te kunnen moet hij schaalproblemen overwinnen en toegang hebben tot markten en technologieën. Hoe bereiken we dat? En hoe rijm je ruimte voor privé-initiatief met regelingen die voldoende kansen bieden voor kleinschaligheid? We moeten echter blijven zoeken. Daarbij moeten we radicaal lijkende ideeën, zoals het idee van een basisinkomen, niet bij voorbaat afwijzen.

Een florerend MKB is niet alleen in het belang van het MKB zelf, maar van de gehele samenleving. Dynamiek vergt pluralisme en eigenzinnigheid. Alleen met een goed klimaat voor het MKB kan de maatschappij zich zelf organiseren en vernieuwen zonder centrale planning. Een gezond MKB is nodig voor het tegengaan van machtsconcentraties, en het levendig en intens houden van de concurrentie, voor het vergroten van de diversiteit van producten, diensten en arbeid.

B. Nooteboom

20) Poutsma en Van der Staal, op.cit.

21) Een bezinning op deze problematiek vindt momenteel o.a. plaats bij de Raad voor het Midden- en Kleinbedrijf.

22) B. Nooteboom, Naar een gedifferentieerd beleid voor de stimulering van nieuwe en kleine bedrijven, *Ekonomies Bulletin*, Vrije Universiteit Amsterdam, maart 1982.